

Миладин Милошевић*

УСПОСТАВЉАЊЕ ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ИЗМЕЂУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И СССР-а 1940. ГОДИНЕ

Иницијативе ка нормализацији односа

Краљевина Југославија је била међу ретким земљама у Европи која је годинама одбијала да призна Совјетску Русију. Краљ Александар I Карађорђевић у совјетском режиму је видео превратничку власт која је погубила царску породицу, са којом је био у родбинским везама, а православље и словенство потиснула у име интернационализма и комунизма. Александар је пружио уточиште емигрантима из Русије, што је појачавало антагонизам између две нове државе - Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, створене 1. децембра 1918. и Совјетске Русије.

Покушаји совјетске владе, још од 1920. године да се започну преговори о међусобном признању, затим обновљени покушаји 1922. преко дипломатских представника две земље акредитованих у Берлину, као и касније, остали су без резултата. И након убиства краља Александра октобра 1934. по питању међусобног признања није се ништа променило.

Кнез намесник Павле Карађорђевић имао је веома чврсто опредељење - "Признати Совјетски савез само ако је нужно потребно и само кад у земљи буде потпуни мир и ред. Имати на уму да ће будући совјетски амбасадор постати седиште свим незадовољницима, укљу-

* Аутор је помоћник директора Архива Србије и Црне Горе.

чујући чак и опозицију. Он ће вероватно привући чак и шире масе својим православљем и словенством." Присећајући се руског царског посланика Н. Х. Хартвига и његове мисије у Србији пред Први светски рат, кнез Павле је забележио: "Ми се морамо користити Русијом у своје циљеве. Али се никад не смео предати њој, јер је опасност за нас то већа што смо сродни. Пошто-пото спречити Русима улазак на Балкан, односно у Цариград."¹

Време у ком је кнез Павле бележио своје погледе на односе са Москвом, свакако је било друго од оног у години 1939. када је почео велики светски сукоб. Уступци који су чињени Немачкој и Италији од стране Велике Британије и Француске нису појачавали сигурност код мањих држава, напротив, рађало је сумњу и потребу да се размишља о тражењу ослонаца и заштите, па у таквим околностима кнез Павле водећи државни брод, није могао игнорисати постојање једне велике силе - Совјетске Русије. Пажљиви посматрачи забележили су да је кнез Павле у посљедњој недељи септембра 1939. примио у Белом двору Василија Николајевича Штрадтмана, бившег царског дипломату који је у Краљевини Југославији заступао интересе руске емиграције и који је био на листи дипломатског кора у Београду. Није прошло много времена после тог састанка а Штрадтман је изјавио да он више не дјелује ка представник једне власти која је одавно престала да постоји.²

У исто вријеме у иностраној штампи појавиле су се вести о обнављању односа између Југославије и Совјетске Русије. Министар иностраних послова у југословенској влади Александар Цинцар-Марковић, демантовао је гласине да је емисар краљевске владе отпутовао у Москву. Саопштавајући то амбасади КЈ у Анкари Илији Шуменковићу, скренуо му је пажњу да то треба имати на уму приликом разговора (са совјетским дипломатом) са назнаком да то "не прејудира наш будући став у овом питању".³

Ово је ипак био знак да се нешто дешава у односима власти у Београду према питању признања Совјетског Савеза. Реалност у којој је Југославија била у јесен 1930. убрзала је покретање тог питања. Италија и Немачка на великом делу границе Југославије - од Албаније до Мађарске - и све већа претња неутралности Југославије и извесност опасности са те стране, јачање утицаја СССР-а и приближавање Бал-

¹ Jacob V. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Rijeka 1972, str. 186. Цитирано према недатираном меморандуму Кнеза Павла.

² Исто, стр. 187.

³ Архив Југославије, фонд Посланство Краљевине Југославије у Турској - 370-34-94, пов. бр. 665 од 21. 09.1939.

кану које ће уследити у јуну 1940. "повраћајем" Бесарабије и Северне Буковине, у земљи јака проруска осећања у народу, српском превасходно, утицали су на промену политике према СССР-у. Опредељење кнеза Павла да пође у нормализацију односа са СССР-ом било је присутно у јесен 1939. Оно је одложено због финско-совјетског рата новембра 1939. године, јер је процењено да би преговори у то време могли изазвати негативне реакције Лондона и Париза.

За то време Шуменковић је у контактима са совјетским амбасадором у Турској Алексејем В. Тернтјевим стекао "доста јасну импресију" да совјетски дипломата "верује у релативно блиску обнову односа између Југославије и Русије." Ту импресију потврдио му је и кинески отпавник послова који је, према оцени Шуменковића, био лични пријатељ "а можда и поверљива личност руског амбасадора." На питање о обнови односа између Југославије и Совјетске Русије Тернтјев је одговорио кинеском дипломати "да Русија гледа на то добрим оком, али да она као велика сила не може прва учинити корак у том смислу." Шуменковићев утисак је био да је и совјетски дипломата ценио да би успостављање односа између две земље била добра и корисна ствар за СССР, а Шуменковићево приближавање "к њему као знак да и наша влада исто тако гледа на обнову односа". Указао је министру Цинцар-Марковићу да има разлога да се изведе закључак да Тернтјев "овако не мисли и не говори само у своје име или по својој личној иницијативи, већ да је његово схватање у исто време и схватање Москве."⁴

Као искусни дипломата Шуменковић је скретао пажњу свом министру "на последице које би могле произаћи из факта, да Москва, ни због чега, стекне једног момента уверење да се преварила у своме очекивању", очито сугеришући да се не одуговлачи сувише са конкретним потезима.⁵

Контакти Шуменковића са Тернтјевим одржавани су, према инструкцијама из Београда, без посебне процедуре, "јавно и без икаквог нарочитог удешавања," пошто је било тешко сакрити сусрете појединих дипломата а посебно југословенског и совјетског у ситуацији када није било дипломатских односа између њихових земаља, и у атмосфери извесног антисовјетског расположења после напада на Финску. Ти сусрети су били под већом лупом балканских савезника.⁶

⁴ АЈ, 370-34-95, поверљиво писмо амбасадора Шуменковића министру А. Цинцар-Марковићу, из Анкаре 6. јануара 1940. године без броја

⁵ Исто.

⁶ Исто

Министар Цинцар-Марковић је 22. марта строго поверљивим писмом обавестио амбасадора Шуменковића да влада жели да пошаље у Совјетску Русију "једну званичну трговинску делегацију" која би била састављена од виших државних чиновника, са циљем преговора са совјетском владом "о стварању привредних веза" између две земље.⁷

Шуменковић је сутрадан упознао Терентјева са намерама владе у Београду. Совјетски дипломата је у свом писму Народном комесаријату иностраних дела забележио да је југословенски дипломата "недвосмислено наговестио" да би нормализација трговачких односа између СССР-а и Југославије створила основ за даљи развој односа између две земље. О поверљивости југословенског предлога Шуменковић је накнадно ставио назнаку да цео разговор сматра "строго поверљивим", што је Терентјев истакао у писму Москви.⁸

Три дана касније 26. марта НКИД-а је упућен одговор Терентјеву у Анкару.⁹ Совјетски дипломата пренео је Шуменковићу "да совјетска влада нема никакву примедбу да учини односно слања" у Москву званичне делегације југословенске владе која би преговарала о стварању привредних веза, уз молбу да јој се достави "база" за преговоре.¹⁰ Шуменковић је саопштио министру да је совјетски амбасадор употребио формулу "ради стварања нормалних привредних веза.." наглашавајући да он сам није употребио тај термин.¹¹ Терентјев је током разговора са Шуменковићем "алудирао и на друге везе, које ће, по његовом мишљењу, доћи после економских."¹²

Министар Цинцар-Марковић је 6. априла предложио "базу" за преговоре, односно закључење трговачког споразума, споразума о плаћању на бази клиринга и споразума о трговачким агенцијама.¹³

Предложеном базу совјетска страна је прихватила, а Шуменковић и Терентјев су разговарали о томе како је веома тешко, чак немогуће, одржати у тајности одлазак делегације, њено бављење у Москви и преговоре. Министар Цинцар-Марковић је обавестио да ће дати служ-

⁷ АЈ, 370-34-95, пов. бр. 432. од 23. марта 1940.

⁸ Советско-југославские отношения 1917-1941. г. г. сборник документов и материалов, Москва 1992., док 254. - Письмо полномочного представителя СССР в Турции А. В. Терентьева в НКИД СССР...

⁹ Исто, док 255, телеграмма НКИД полномочному представителю СССР в Турции... 26. март 1940. г.

¹⁰ АЈ, 370-34-95, стр. пов. бр. 456 од 26. марта 1940.

¹¹ Исто, стр. пов. бр. 458 од 27. марта 1940.

¹² Исто, стр. пов. бр. 461 од 27. марта 1940.

¹³ Исто, стр. пов. бр. 551 од 7. априла 1940.

бено саопштење о предстојећим преговорима са Совјетима, а наложио је амбасадору да обавести турску владу да је Југославија приморана услед ратних околности да тражи потребне јој сировине, нафту и памук на свим странама, пре свих у САД и Совјетској Русији, апострофирајући ову другу као приоритетну. Желео је да упозна балканског савезника да Југославија ступа у везе са совјетском владом са крајњим циљем закључења трговинског споразума.¹⁴

Поред ових инструкција за саопштење турској влади министар је нагласио, као личну информацију за амбасадора да мада предстојећи преговори још не значе обнову дипломатских односа ипак представљају почетак нормализације односа са Совјетском Русијом, очито дајући велики значај предстојећим контактима и наговјештавајући крајњи циљ - признање СССР-а.¹⁵

О предстојећим преговорима у Москви били су обавештени представници великих сила. Дан касније, 18. априла југословенски представник у Лондону Иван Суботић обавестио је Рихарда Батлера, подсекретара у Форин Офису, да југословенска влада намерава да уђе у економске и финансијске преговоре са совјетском владом, са циљем да Југославији ублажи тешкоће у погледу неких сировина.¹⁶ Но, Британци су имали та сазнања и од свог отправника послова из Београда А. Р. Дјуа, коме је помоћник министра иностраних послова Милоје Смиљанић изложио намере владе, наглашавајући притом да ће предстојећи преговори "највероватније бити увод за успостављање нормалних дипломатских односа" између две државе. Смиљанић је том приликом рекао да је влада у Београду још 3. јула 1933. године, када је потписала заједно са чланицама Мале Антанте, Турском и Совјетском Русијом Конвенцију о дефиницији нападача, сматрала да су се практично "сагласили са признањем совјетске владе." Дју је известио државног секретара лорда Халифакса да је југословенска влада "предузела корак од великог значаја", не само са привредне тачке гледишта. Није био у могућности да објасни "шта лежи иза одлуке југословенске владе да предузме овај корак", као ни то да ли је овај корак предузет уз знање осталих чланица Балканске Антанте.¹⁷

Ако је код отправника послова постојала дилема око одговора на питање шта се налази иза одлуке југословенске владе да почне пре-

¹⁴ Исто, стр. пов бр. 606 од 16. априла 1940.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Живко Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији, (књижа шрећа) 1939-1941*, Зборник докумената, Београд 1997, док бр. 149.

¹⁷ Исто. док. бр. 150

говоре са Москвом, изгледа да такве дилеме у Лондону није било. Њу је разријешила порука кнеза Павла упућена десетак дана раније државном секретару лорду Халифаксу преко британског посланика у Београду Роналда Кембела који је боравио у Лондону.¹⁸

У тој поруци кнез Павле је, желећи да лорд Халифакс сазна за преговоре пре него што буде јавност обавештена, практично изнео разлоге заокрета у политици према Совјетској Русији. Намера му је била да тим потезом у Италији "изазове осећај несигурности и да је држи у неизвесности". Сматрао је да ће преговори са владом у Москви изазвати и несигурност и неизвесност зато што су и Италија и Немачка, знајући за његову мржњу према болшевизму, сматрале да до совјетско-југословенског зближавања не може доћи.¹⁹ Кнез Павле је мислио да предстојећи трговински преговори могу довести до поновног успостављања дипломатских односа са Москвом, говорећи британском дипломати да то није главни циљ, већ, "да Италију држи у неизвесности."²⁰

Италијански посланик у Београду Франческо Мамели известио је министра иностраних послова Ђана да му је југословенски министар Цинцар-Марковић 17. априла саопштио "да је југословенска влада морала размотрити ситуацију, која постаје све критичнија, у погледу снабдевања трим сировинама које су највише потребне овој земљи - гвожђем, петролејом и памуком - и донети одговарајуће одлуке." Речено му је да је СССР држава са којом ће влада почети преговоре. На Мамлијево питање да ли ће преговори бити повезани са признањем "де јуре" совјетске владе, Цинцар-Марковић је одговорио да ће "југословенска влада приступити признању кад преговори за закључење трговинског споразума доведу до позитивних резултата."²¹

Мамели није видео разлоге због чега би успостављање трговинских и дипломатских односа између Москве и Београда представљало политички гест против Италије. Он је бележио да је тешко одговорити како се Кнез Павле, као Александров тестаментарни чувар антисовјетске традиције, одучио на корак да преговара са Совјетима. То је

¹⁸ Априлски рат 1941. - Зборник докумената, редактор Душан Гвозденовић, Београд 1969, док бр. 193.

¹⁹ Ж. Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији...*, док бр. 151.

²⁰ Исто, разговор Кнеза Павла са Кембелом 21. априла.

²¹ Априлски рат 1941. - Зборник докумената, редактор Душан Гвозденовић, Београд 1969, док. бр. 192.

изазвало узнемиреност у дворским круговима а међу руским емигрантима завладала је стрепња.²²

О предстојећим преговорима са Москвом министар Цинцар-Марковић 17. априла обавестио је и немачког посланика у Београду Виктора фон Херена.²³

Сутрадан 18. априла, у штампи је објављен коминике под насловом "Између Југославије и Совјетске Русије отпочеће преговори за склапање трговинског споразума", у ком је речено да су се две владе споразумеле да воде преговоре ради закључења одговарајућих споразума и да ће се они водити у Москви где ускоро одлази југословенска делегација.

Чланови југословенске мисије у Анкари "нагалашено су демонстрирали своје пријатељство" према совјетским дипломатама. Пренето је Терентјеву да је власт о сагласности Москве да прихвати преговоре примљена са "великим усхићењем", да је међу Србима такво расположење да не може ни замислити.²⁴ Уопште, тих дана доминирали су пријатељски тонови у контактима са Терентјевим. Иницијатор таквих тонова био је амбасадор Шуменковић. Министар А. Цинцар-Марковић је тражио од њега да замоли Терентјева да "благоизволи предати влади СССР-а изразе топлог задовољства краљевске владе, која је усхићена крајњом предусретљивошћу" совјетске владе у прелиминарним договорима око одласка југословенске делегације у Москву. Министар је нагласио да се не пропусти саопштити совјетским дипломатама да је у целој Југославији "прекрасно примљен" први контакт краљевске владе са владом СССР-а. Посебно је изразио благодарност Терентјеву на његовом труду и ангажовању које је уложио са Шуменковићем, како би дошло до жељеног и планираног сусрета делегација двеју влада.²⁵

Делегација Владе Краљевине Југославије на челу са др Милорадом Ђорђевићем, бившим министром финансија и директором Београдске задруге, отпутовала је 20. априла из Београда за Москву.²⁶

²² Исто, док. бр. 194.

²³ Исто као напомена 21.

²⁴ Советско-југославские отношения 1917-1941... док. бр. 257. Из дневника А. В. Терентјева 19. априла 1940.

²⁵ Исто, док. бр. 259, из дневника... А. В. Терентјева, 23 априла 1940.

²⁶ Делегација је, преко Букурешта дошла у Москву 25. априла. Поред Ђорђевића сачињавали су је др Сава Обрадовић - помоћник министра трговине и индустрије, др Љубиша Микић - вицегувернер Народне банке, др Рудолф Бићанић - директор Дирекције за спољну трговину, Иван Авсенек - ин-

Реаговање на преговоре југословенске делегације у Москви.

Немачки амбасадор у Турској Франц фон Папен, по сазнању да постоји обнова економских односа између Совјетске Русије и Југославије, упутио је писмо Терентјеву у ком је уз честитање изразио и задовољство што је до тога дошло, као и веровање да ће зближење и успостављање односа допринети учвршћењу мира. Шуменковић је, на основу информација које је добио од Терентјева, закључио да немачки амбасадор раније није био упознат са контактима и договорима између шефова мисија, југословенске и својетске.²⁷

Министар А. Цинцар-Марковић је 25. априла у разговору са британским послаником Кембелом, поводом преговора у Москви, рекао је да је немачка влада "изразила задовољство и одобравање, мада није видео зашто би требало то да учини". Са своје стране британски дипломата је, поводом те акције југословенске владе понио гледиште Лондона да је "сматра корисном".²⁸

Британски посланик који је, како изгледа, био најупућенији од страних представника у почетак преговора, пожурио је да упозна државног подсекретара Кадогана са једном изјавом кнеза Павла, кога у писму назива "наш пријатељ", "да никако није сигурно да ће трговински преговори с Русима довести до обнове дипломатских односа". Тих дана, тачније, 3. маја, кнез Павле је разговарао са Меинтландом, дописником "Тајмса", коме је дао наведену изјаву, на шта се Кембел позива у свом писму од 5. маја. Посланик је даље парафразирао речи намењеника: "одлука да се започну преговори била је популарна, али из погрешних разлога". Он сам покренуо их је углавном, ако не и једино, због користи према Италијанима. Он ће бити до крајности на опрезу и нема намере да допусти овде било какав совјетски продор или пропаганду.²⁹

дустријалац, Владислав Марковић - саветник у Министарству иностраних послова и Драго Залар - секретар делегације.

²⁷ АЈ, 370-34-95, стр. пов. бр. 625 од 20. априла 1940., телеграм МИП-а пов. бр. 10218 Амбасади у Анкари; стр. пов. бр. 635 од 21. априла.

²⁸ Ж. Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији*, док бр. 154, Поверљиви извештај посланика у Београду Кембела, државном секретару лорду Халифаксу бр 148 од 27. априла 1940.

²⁹ Ж. Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији*, док бр. 1548, приватно поверљиво писмо посланика у Београду Кембела-А. Кадогану, од 5. маја 1940.

Три дана касније кнез Павле је у разговору са британским послаником, на питање да ли он очекује да трговински преговори који су у току отворе пут ка успостављању дипломатских односа, одговорио "да Руси ништа тако нису помињали". Кнез Павле је истом приликом говорио и о могућем правцу развоја руске политике и опасности по Југославију од руског потеза на Балкану и заговарао "опортунистичку политику савезника" да би Руси остали мирни. Подсетио је "да не треба никада заборавити да Словени (на Балкану) не желе да се боре против Руса", уз констатацију да они још увек мисле на "стару Русију", да не праве разлику између Русије до 1917. и после те године. Кембел је забележио да је намесник рекао патријарху да да инструкције свим свештеницима да сељацима објасне разлике између царске и бољшевичке Русије.³⁰

За разлику од кнеза намесника, по питању могућности отварања преговора о успостављању дипломатских односа, министар Цинцар-Марковић је сматрао да ће трговински преговори бити вођени обазриво и да ће "довести до отварања дипломатских односа", како је рекао Кембелу у разговору вођеном 25. априла. Истом приликом је казао да се, у случају постигнуте сагласности о успостављању дипломатских односа, неће журити да се договорено спроведе.³¹

Трговински преговори између СССР-а и Југославије примљени су у главном граду Француске у првом тренутку "с подозрењем, као политика вођена у сагласности и у оквиру троугла Берлин-Москва-Рим, тим пре што је у прво време италијанска и немачка штампа у том смислу о њима писала." Недуго затим саопштено је у Паризу да је Италија њима "врло незадовољна а да ни Немачка није одушевљена". Југословенски посланик у Паризу, Божидар Пурић, забележио је да су тамошњи италијански кругови поред незадовољства, нарочито били узнемирени опасношћу која би могла уследити уколико би се две стране одлучиле на обнову дипломатских односа. У тим круговима је сматрано да би обнова тих односа значила "да Совјети политички продиру на Балкан". Слично схватање владало је и у француским и владиним круговима, с тим што је код њих изазвало задовољство.³²

³⁰ Исто.

³¹ Исто, док бр. 154, поверљиви извештај посланика у Београду Кембела лорду Халифаксу од 27. априла

³² АЈ, 370-34-95, пов. бр. 869 од 20 маја 1940., писмо МИП-а стр. пов бр. 1496/IV од 13. маја упућено Амбасади у Анкари. У писму је саопштен извештај југословенског посланика у Паризу; у Француској је у то време постојало велико незадовољство према Совјетима које је ишло дотле да се чак у одговорним круговима заговарао рат против њих. Ипак, у време почетка пре-

У Паризу су имали сазнање да је бугарски посланик из Москве известио Софију да му је Молотов рекао "да Совјети не могу допустити да нестану две последње словенске државе које још постоје." У француском врху су сматрали да ће од држања Москве у многоме зависити став Мађарске и Румуније у даљем току збивања у Европи.³³

Што се тиче става Италијана поводом југословенско-совјетских трговинских преговора, министар Цинцар-Марковић је пренео своје утиске британском посланику Кембелу да "нису изразили никакво неодобравање", али да су "начинили прилично кисело лице због таквог развоја догађаја," Није скривао чињеницу да су преговори са Русима почети посебно и због Италије.³⁴

Сазнање да ће уследити трговински преговори у Москви између владиних представника Југославије и СССР-а у Софији је изазвало изненађење али и посебно интересовање у политичким круговима и у широј јавности. Одлука југословенске владе о промени своје политике према Совјетској Русији у политичким круговима у Софији је оцењена као "значајан и мудар политички акт". С једне стране, успостављање трговинских веза, мислили су у Софији, може користити само Југославији, што ће јој омогућити као и Бугарској, да се снабдева потребним сировинама на совјетском тржишту. С друге стране први контакти између две владе требало је, према истом мишљењу, да допринесе "разбистравању атмосфере и отклањању политичког неразумевања које је досад постојало између две државе." У јавности је посебно истицано задовољство што је Бугарска, много раније, нормализовала односе са СССР-ом и у томе предњачила у односу на Југославију. У Софији је постојало уверење да је њихово успостављање веза са Русијом, у тешкој међународној ситуацији која је владала 1940. године, почало осећање сигурности у земљи.³⁵

У појединим коментарима у штампи подсећано је да је поводом закључења трговинског уговора између Бугарске и СССР-а у Југославији манифестовано извесно неразумевање. Сада је то приписивано необавештености и то, како је речено, под "туђим утицајем", који је у приближавању Москви видео "неку опасност за Југославију и за српс-

говора између представника влада СССР-а и Југославије осећала се промена у држању према Совјетима. Наговештаван је повратак у Москву француског амбасадора Нажијара, који је био повучен

³³ Исто.

³⁴ Ж. Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији*, док бр. 154.

³⁵ АЈ, 370-34-637, пов бр. 761 од 7 маја, писмо МИП-а у ком саопштава реаговање у Бугарској на основу извјештаја југословенског посланика из Софије Милановића.

тво." Констатујући да су била неоснована сумњичења и бојазан да су "била подржавана од разних мрачних пропаганди, које нису ни хтеле ни могле" да схвате и разумеју интерес и дух балканских држава, а посебно Бугарске и Југославије, речено је да се Југославија ослободила тог кошмара чим је решила да пошаље у Москву нарочиту мисију која ће водити преговоре. Посланик у Софији Владимир Милановић у овом коментару је уочио ставове бугарског министра иностраних послова Ивана Попова, са којим је разговарао на исту тему, што је могло да значи да је чланак инструисан његовим ставовима.³⁶

Један левичарски оријентисани лист видео је у обнављању привредних односа између СССР-а и Југославије фактичко обнављање дипломатских односа, додајући да то не треба гледати као изненађење. За чуђење је, стоји у тексту, досадашње "отуђивање" између две земље које "није задовољавало ниједан интерес Југославије". Оцењено је да су југословенски државници сагледали да им интереси државе налажу "нормалне и пријатељске односе" са Совјетима. Према том мишљењу и географски положај и вековна историја упућивали су на зближење и сарадњу Москве и Београда. Совјети, као фактор од изузетног значаја у Европи, правилно су схваћени у Београду. Аутор додаје и још једну чињеницу, која више не трује атмосферу Београду, а то је "злокобни антагонизам између Беча и Петрограда. Због свега тога у Бугарској су поздравили успостављање односа између две словенске земље. Наглашавано је да је Југославија једна од ретких земаља која за минулих двадесет и више година није признала совјетску Русију.³⁷

Неки од бугарских листова, ненаклоњених Краљевини Југославији, упуштали су се у изношење погледа како је одлука југословенске владе примљена у Италији. Једно од таквих мишљења каже да је она изазвала највеће изненађење у Италији и да ће из тог разлога даљи ток развоја совјетско-југословенских односа бити будно праћен у Риму. Саопштен је и један извјештај из Београда у ком се каже да се одлука београдске владе тумачи у дипломатским круговима "као последица става који је Италија заузела у последње време".³⁸

У току преговора у Москви, 8. маја, преговараче је примио народни комесар иностраних дела Вјачеслав М. Молотов. Том приликом шеф југословенске делегације Ђорђевић је рекао да су преговори протекли у пријатељској атмосфери и да су они први корак у стварању

³⁶ Исто.

³⁷ Исто.

³⁸ Исто.

добрих односа између СССР-а и Југославије. Молотов је исказао задовољство што је делегација Југославије у Москви, али и жаљење што је до овог сусрета дошло тек 1940. године. Током разговора код Молотова размењене су мисли и утисци о дотадашњем току преговора и појединим питањима која су посебно изазвала интерес двеју делегација. Било је говора и о односима Краљевине Југославије са појединим земљама, са Бугарском посебно, за које се интересовао сам Молотов, као и односима са Немачком и Италијом од којих су долазиле тешкоће. Разговарано је и о тешкој артиљерији и авијацији у Југославији, за које је речено да имају велики значај у одбрани земље. Молотов је, такође, исказао интересовање за руске белогардејце у Југославији, њихово материјално стање и како доживљавају Совјетски Савез. Он је у кратким цртама појаснио позицију своје земље у савременим међународним односима.

Шеф југословенске привредне делегације Ђорђевић је рекао Молотову да су две делегације током преговора дошле до става да у Београду треба установити трговинско представништво СССР-а, а у Москви југословенску економску делегацију која ће радити у мањем обиму до успостављања дипломатске мисије у Москви, после чега би функције делегације биле пренете у надлежност трговачког аташеа. Помињање дипломатске мисије током разговора могло је да значи да је ово само прелазна форма ка дипломатским односима. Ђорђевић, је говорећи о овим питањима, изразио уверење да ће се делегација и представништво бавити само економским и трговинским питањима стављајући тако до знања другој страни да у круговима у Београду постоји бојазан да то место не буде пункт за комунистичку пропаганду. Молотов је на то узвратио да он гарантује да трговинско представништво СССР-а у Београду неће бити повод за неспоразуме и да ће се оно бавити само пословима који су предвиђени уговором. Пријему и разговорима код Молотова присуствовао је и А. И. Микојан, народни комесар за спољну трговину који је учествовао у преговорима са југословенском делегацијом.³⁹

Преговоре у Москви будно су пратили дипломате појединих земаља. О пријему југословенске делегације код Молотова италијански посланик у Београду Франческо Мамели је известио грофа Ђана министра иностраних послова Италије. У свом писму од 10. маја писао је да се у дипломатским круговима слажу "да су преговори прешли из прелиминарног стадијума са економском позадином на суштинско пи-

³⁹ Советско-југославские отношения 1917-1941... док бр. 261, Из записи беседи Наркома иностранным дел... 8-ого мая 1940.

тађе, тј. политичке преговоре." Он је запажао да постоји посебан интерес Совјетског Савеза за словенске земље на Балкану и да се он конкретизује у сфери економске сарадње. У исто вријеме оцењивао је да тај интерес не постоји за Румунију, према којој се испољавао презир, као ни према Мађарској, земљама које нису могле бити тачке ослонца за ширење совјетског утицаја. Мамели је писао: "Совјетска политика на Балкану од данас се неће више називати 'панславистичком', али ће сутра моћи да се назива 'пансовјетском'. Садржина остаје у суштини иста."⁴⁰

Три дана касније, 11. маја, преговори у Москви су крунисани потписивањем Уговора о трговини и пловидби између Савеза Совјетских Социјалистичких Република и Краљевине Југославије. Уговор, који има XVI чланова (I-XVI) потписали су у име владе СССР-а А. Микојан, а у име југословенске владе др Милорад Ђорђевић и Сава Обрадовић. Уговор је сачињен и потписан на руском и српском језику. У члану XVI прецизирано је да ће Уговор бити ратификован у кратком року и да ће ратификациони инструменти бити размењени у Београду.⁴¹

Истог дана по потписивању Уговора потписан је и Допунски протокол уз Уговор о трговини и пловидби између Савеза Совјетских Социјалистичких Република и Краљевине Југославије. Његове одредбе су регулисале установљење и рад трговинских представништава у Москви и Београду. Према овом документу Трговинско представништво СССР-а у Београду и Трговинска делегација Краљевине Југославије у Москви уживали су статус екстериторијалности, а прве личности и њихова два заменика имали су сва права и привилегије које имају чланови дипломатске мисије.⁴²

Потписивање Уговора о трговини и пловидби између СССР-а и Југославије и Допунског протокола уз тај Уговор пропраћено је са нескривеним задовољством у званичним круговима у Београду. По повратку у Београд шеф делегације Ђорђевић поднео је министру иностраних послова усмени реферат о раду, постигнутим резултатима и о њиховом пријему у Москви. После тог реферисања А. Цинцар-Марковић упутио је 18. маја амбасадору Шуменковићу шифровано писмо са налогом да посети Терентјева и да му изрази захвалност југословенске владе на "предусретљивости са којом су третирана сва питања од сов-

⁴⁰ Велимир Терзић, *Слом Краљевине Југославије 1941*, Београд 1984, стр. 271

⁴¹ Советско-југославские отношения, док. 262.

⁴² Исто, документ бр. 263

јетских представника као и на пријатељском пријему који им је од свих указиван а нарочито од Молотова и Микојана.⁴³

Шуменковић је, према упутствима министра, пренео совјетском амбасадору да ће југословенска влада одмах приступити озаконењу Уговора. Како је већ у Москви било предвиђено да се размена ратификационих инструмената изврши у Београду, министар је желио да сазна ко ће из Москве обавити тај чин, изражавајући жељу да то буде сам Терентјев. Шуменковић је требало да пренесе совјетском дипломати да краљевска влада одобрава споразум и да је спремна да приступи ратификацији чим Москва буде спремна за то.⁴⁴

Током преговора у Москви Молотов је у разговору са Ђорђевићем "инсистирао на уређењу односа" између Југославије и Бугарске, па је министар Цинцар-Марковић упутио поруку преко Шуменковића Терентјеву "да све чинимо да те односе уредимо, али са данашњим режимом у Бугарској наилазимо на тешкоће." Из тог разлога министар је изразио жељу да Терентјев дође у Београд "ради директног контакта и разговора".⁴⁵

Шуменковић је о свему томе разговарао са совјетским амбасадором 19. маја. Поново му је казао како је забележио Терентјев, да је још 1924. године, када је био министар трговине и индустрије, поставио питање о успостављању односа са СССР-ом, изражавајући овог пута задовољство што је до тога дошло и што је он сам учествовао у томе, у својству амбасадора у Анкари. Терентјев је забележио да му је Шуменковић пренео ставове двојице партијских лидера у Краљевини, В. Мачека и Срђана Будисављевића, првог да је изјавио да "хрватско сељаштво као и Срби" хоће зближавање са СССР-ом, а да је други (као лидер српске партије у Хрватској и у то вријеме министар социјалне политике народног здравља) давао видну подршку на успостављању односа са СССР-ом.⁴⁶

Успешно окончани преговори у Москви и потписивање Уговора и Допунског протокола посебно су занимали италијанску дипломатију. Мамели је обавестио надлежне у Риму да је трговинска мисија југословенске делегације, према мишљењу дипломатских кругова,

⁴³ АЈ, 370-34-95, пов бр. 858 од 18. маја 1940., шифровано писмо министра Цинцар-Марковића, стр. пов. бр. 1558 од 18. маја 1940. године.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Советско-југославские отношения, док 268, Записъ беседы полномочного представителя СССР Турции А. В. Терентьева с посолом Югославии в Турции И. Шуменковичем... 19 мая 1940.

представљала плашт којим се вешто прикрива поновно успостављање нормалних дипломатских односа са Москвом.⁴⁷

Италијански посланик у Софији видео је у совјетско-југословенском уговору покушај власти у Београду да у сложеним околностима нађе извесну заштиту од могућих немачких и италијанских акција. Иначе, у Софији се није гледало благонаклоно на постигнуто зближавање Москве и Београда, пошто је Бугарска прва успоставила дипломатске односе са Совјетима, у чему је видјела своје преимућство.⁴⁸

Аташе британског посланства у Београду, Шилдс, анализирајући јавно мњење у Београду поводом скорог успостављања југословенско-совјетских односа, оценио је да је то прихваћено са највећим одушевљењем и да је "широка јавност већ лансирала идеју, која је била овлашно сахрањена, о Русији као природном заштитнику и добротвору Балкана" као и то да је "можда, помало чежњиво поздравила идеју коју је лансирала осовинска пропаганда да ће СССР преузети фашистички плашт гаранта мира, неутралности и status quoа у Југоисточној Европи".⁴⁹

Ка успостављању дипломатских односа

Трговачки преговори били су увод у успостављање дипломатских односа између две земље. То је наговестио и Допунски протокол уз Уговор о трговини и пловидби између Краљевине Југославије и СССР-а. У тачки 1) Допунског протокола стоји: "Савез Совјетских Социјалистичких Република имаће у Краљевини Југославији свеје Трговинско представништво..." коме се поверавају одређене функције, а у посебном ставу је прецизирало да ће трговински представник СССР-а у Југославији и два његова заменика уживати "сва права и привилегије које се признају члановима дипломатских мисија." Уз ове одредбе прописано је да просторије Трговинског представништва уживају екстериторијалност и да му се даје право да се служи шифром.⁵⁰

У тачки 2) Допунског протокола прописано је: "Краљевина Југославија ће имати у Савезу Совјетских Социјалистичких Република

⁴⁷ Велимир Терзић, *Слом Краљевине Југославије 1941*, Београд 1984, стр. 241.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Ж. Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији*, док бр. 166, извјештај аташеа за штампу Шилдса о расположење јавног мњења, 21. мај 1940.

⁵⁰ АЈ, Министарство трговине и индустрије КЈ (65) ф. 261, а. ј. 784; Советскојугославские отношения..., док 263.

Трговинску делегацију, ..." којој се повјеравају одређене функције. Као и совјетско Трговинско представништво, шеф и његова два заменика југословенске трговинске делегације имали су сва права и привилегије које се признају члановима дипломатских мисија. Она је у Москви уживала екстериторијалност и право да се у комуникацији са Београдом служи шифром.

У тачки 3) Протокола, практично је нагвештено успостављање дипломатских односа када је речено: "У случају успостављања дипломатских односа" између две земље, тачка 2) била би стављена ван снаге, а функције које су наведене у њој биле би пренете на трговачког аташеа Посланства Краљевине Југославије у СССР-у.⁵¹

Како је постигнут договор између две земље да се што пре изврши ратификација Уговора о трговини и пловидби, Министарки савет КЈ, на седници од 23. маја 1940. године на предлог министра иностраних послова и министра трговине и индустрије, прописао је Уредбу којом се одобрава Уговор о трговини и пловидби са Допунским протоколом.

У исто време и совјетска влада је одобрила потписани Уговор са Допунским протоколом. Истовремено је издала налог совјетском посланику у Софији А. И. Лаврентјеву, који је до скоро био руководилац Источноевропског одељења Народног комесаријата иностраних дела, да изврши измену ратификационих инструмената. Совјети су хтели удовољити захтеву владе у Београду и упутити амбасадора Терентјева, али он у то време није могао да напусти Турску "ни за један дан."⁵²

Размена ратификационих инструмената извршена је 31. маја у Београду у Министарству иностраних послова у присуству министра А. Цинцар-Марковића. У име совјетске владе ратификације је изменио посланик Лаврентјев, који је био на челу совјетске делегације, а у име југословенске владе, Иван Андрес, министар трговине и индустрије.⁵³

⁵¹ Исто.

⁵² АЈ, 370-34-95, стр. пов. бр. 893 од 24. маја, Шуменковићево шифровано писмо МИД-у.

⁵³ Поводом размене ратификационих инструмената, на вечери у част совјетске делегације, министар Андрес се обратио гостима, односно посланику Лаврентјеву, следећим речима:

"Господине министре, обнова привредних односа између Совјетског Савеза и Краљевине Југославије поздрављена је код нас као један крупан и радостан догађај.

Совјетски дипломата је за време боравка у Београду и у разговору са министром иностраних послова показао интересовање за "пацифизам" југословенске политике и за односе Југославије са великим силама и балканским земљама. Посебно се интересовао за држање Италије према Балкану као и за евентуално држање турске владе у

У тој чињеници успостављања трговине видели смо одушку која отвара нове перспективе за нашу размену и за наш читав привредни развитак коме садашње изванредне прилике намећу велике сметње и тешкоће.

Између Совјетске Уније и Југославије постоје заиста широке могућности размене. Совјетска Унија може у великој мери да промени садашњу структуру наше спољне трговине не само као лиферант разних сировина, угља, петролеја, памука, гвожђа и других артикала, него и као добављач свих машина и индустријских прерађевина. Са своје стране ми можемо извозити у Совјетску Унију многе пољопривредне, рударске и мануфактурне производе. Трговински уговор од 11. маја ове године представља повољну базу за рад. На нама је сада да томе уговору дамо пуноважност, искоришћујући могућности размене које постоје.

Међутим, овај Уговор је код нас оцењен не само са привредног него и са политичког гледишта. У њему је наш народ видео давни жељену обнову односа са великим руским народом са којим је био везан не само сродством крви и језика него и културним традицијама и успоменама на сарадњу у прошлости. На челу Уговора ми смо написали да приступамо обнови трговинских односа у жељи да створимо трајне услове пријатељства и сарадње између обеју земаља и њихових народа. Жеља је целокупног нашег сељачког народа да види што пре остварене ове услове и обнову пријатељских веза са руским сељачким и радним народом.

У то име дижем ову чашу за Ваше здравље и за срећу Вашег великог народа."

Иzasланик совјетске владе Лаврентјев одговорио је Министру трговине и индустрије Ивану Андресу овим речима:

"Са задовољством примам жеље изнесене, Господине Министре, од Ваше стране и молим Вас да примите моје срдечно честитање поводом размене ратификационих инструмената трговинског споразума од 11. маја ове године, који је закључен између Краљевине Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република.

Дозволите ми да подвучем моја лична срдачна осећања. Ово утолико више што је то био за мене разлог да се нађем у престоници Југославије. Користим ову прилику да изразим дубоку благодарност Вама, господине министре, и Вама господо министри (обраћа се министру Цинцар-Марковићу и осталим министрима).

Изражавајући пријатељске жеље и топла осећања, дозволите ми да дигнем чашу за учвршћење наших узајамних веза и за процват народа наших двеју земаља." (АЈ, 65-261-784, "Размена ратификационих инструмената...")

случају да дође до сукоба у Средоземном мору. У изношењу ставова Совјетске Русије био је веома резервисан. Наглашава је мирољубивост политике своје владе и истицао жељу да на Балкану влада мир и равнотежа у односима. Министар Цинцар-Марковић се интересовао за став Совјета у случају да се искомпликује међународна ситуација. Уследио је одговор да ће Совјети "водити исту реалну политику, опредељујући се према околностима."⁵⁴

Иако су у разговору дотакнуте теме из међународних односа, није било говора о питању успостављања југословенско-совјетских дипломатских односа.

Иницијатива за успостављање дипломатских односа

Успостављање дипломатских односа са Совјетски Савезом, поред осталог, актуелизовано је развојем међународних прилика, а самим тим и положајем Југославије, њеним геополитичким окружењем а посебно претњама које су стизале од Мусолинијевој Италије.

Југословенски државни и политички врх, као и војни, био је свестан опасности које су се надвиле над државом, па је у новонасталим околностима кренуо у нормализацију односа са Совјетима, очекујући од њих оно што се више није могло очекивати и добити од западних савезника.

Конкретни предлог за успостављање дипломатских односа уследио је 9. јуна 1940. преко личне строго поверљиве поруке министра Цинцар-Марковића упућене амбасадору Шуменковићу у Анкару. Очекујући да је изменом ратификационих инструмената привредног споразума повољно завршена једна фаза у развоју југословенско-совјетских односа он је изнео да је жеља југословенске владе, "још од првог момента, била нормализовати те односе". Минули разговори у Москви као и боравак Лаврентјева у Београду "показали су нам да и код совјетске владе постоји жеља да се између наше две земље васпоставе што пре редовни дипломатски односи." Министра је захтевао да Шуменковић ово изнесе Терентјеву и да га замоли "да затражи начелно гледиште совјетске владе по овом питању."⁵⁵ Са југословенским предлогом Терентјев је био упознат сутрадан.

⁵⁴ АЈ, 370-34-95, стр. пов. бр. 942 од 4. јуна 1940., шифровано писмо министра Цинцар-Марковића амбасадору у Анкари строго пов. бр. 1751 од 3. јуна.

⁵⁵ АЈ, 370-34-95, стр. пов. бр. 987. од 9. јуна.

Овакав потез односно оријентација југословенског врха пажљиво је анализирана од стране појединих дипломатских представника у Београду, посебно британског.

Кнез Павле није наилазио на разумевање код Савезника да Југославију обезбеде оружјем, о чему је говорио 4. јуна приликом разговора са француским послаником у Београду Рајмондом Брижером. Говорио је о Русији и указивао да је за Југославију "став Русије чвор ситуације", инсистирајући да Савезници треба да учине све да се договоре са Совјетима, или, у случају да им то не пође за руком, да разјасне њихово држање. Француски посланик је сматрао да, ако Италија нападне Савезнике "Југославија би са своје стране требало да нападне Италију у Албанији."⁵⁶

Британски посланик Кембел је сматрао да се Југославија може суочити са још једним, све већим, проблемом који је британски дипломата назвао "питањем улоге Русије у југоисточној Европи."

У настојањима да одложи напад Италије, југословенска влада је отпочела привредну сарадњу са Русијом, оцењивао је Кембел у свом писму Форин Офису, средином јуна 1940. Практично та привредна сарадња, у том тренутку, била је политичка мера са малим очекивањима економских ефеката. А што се тиче ближих политичких односа са Русијом, према истој оцени, намера је била да се напредује поступно и са опрезом, "дозвољавајући да развој догађаја донекле одреди политику". Управо, догађаји су се одвијали брзо и Југославија се наша у ситуацији да нема довољно оружја. Кембел је оценио да је југословенска влада направила заокрет ка могућој руској подршци или неком наступу Русије који би значио противтежу Италији и Немачкој, као и шанси да обезбеди оружје из Москве.

Уочавајући да су у Југославији поздрављени наговештаји да совјетска влада неће дозволити угрожавање status quo на Балкану, имао је у виду и неке изјаве совјетских званичника које су рађале одређене дилеме, па је анализирао: уколико се Турска прикључи Савезницима против Италије, било би могуће да Русија због бојазни од ширења конфликта на Балкану, интервенише како би обуздала Турску, југословенског партнера из Балканске антанте; у случају напада Италије на Грчку, процењивао је, Русија би могла, у жељи да избегне конфликт и

⁵⁶ Ж. Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији*, док бр. 179, телеграм посланика у Београду Кембела Форин Офису бр. 308 "хитно" од 5. јуна 1940.

спречи акцију Југославије и Турске, да предузме мере уз могућу помоћ Бугарске.⁵⁷

Британски дипломата је осећао расположење народа у Југославији када је обавестио Лондон да су симпатије и крајњи интерес на страни Савезника, а против земаља које чине Осовину, па је из тог разлога сматрао да би у Југославији, можда у одређеном моменту, желели да уследи интервенција против Осовине. Ало, како је "руски став неизван Југославија мора да рачуна с могућношћу да Русија у таквим околностима буде против ње."⁵⁸

Имајући све ово у виду наметала се констатација да је за Југославију тешко питање правог става Совјетске Русије: да ли је она у договору са Немачком и Италијом да спречи нарушавање мира на Балкану и да ли са њима има договор око поделе интересних сфера, или се супротставља експанзији сила Осовине у Југоисточној Европи. Из тих разлога британски дипломата је процењивао да Југославији предстоји могућност у првој алтернативи, "да буде осуђена на сталну потчињеност трим силама", или у другој "да испуњава жеље" сила Осовине "на неодређено време. "Кембел је имао сазнање да југословенска влада није успела да преко Турске добије информације о правом ставу Москве, па је у жељи "да уврсти Русију у своје помагаче", одлучила, раније него што је намеравала, да успостави дипломатске односе са Москвом.⁵⁹

Очекивани и прижељкивани одговор из Москве стигао је 20. јуна. Амбасадор Терентјев пренео је Шуменковићу поруку министра Молотова за југословенску власт: "Совјетска влада прима предлог југословенске владе за установу дипломатских односа између Уније Совјетских Социјалистичких република и Југославије."⁶⁰

Да је постојала жеља да се што пре успоставе нормални дипломатски односи говори и чињеница да је уз југословенски предлог од 9. јуна саопштено и име будућег југословенског посланика у Москви. Избор је пао на др Милана Гавриловића, сенатора, шефа Земљорадничке странке. Шуменковићу је речено да и то може саопштити совјетском дипломати, истовремено када и предлог о успостављању одно-

⁵⁷ Исто документ бр. 186, шифровани телеграми посланика Кембела од 17. јуна 190.

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ АЈ, 370-34-95, пов. бр. 1051. од 20. јуна 1940.

са.⁶¹ На исти начин поступљено је и у Москви. Уз сагласност да се успоставе односи, Совјети су назначили личност будућег опуномоћеног министра у Југославији, Виктора Андрејевича Плотникова, у том моменту опуномоћеног министра у Норвешкој.⁶²

Како у одговору совјетске владе од 20. јуна није било говора о агреману посланику Гавриловићу, то је истог дана Шуменковић учинио формалан и званичан захтјев за агреман за Гавриловића, преко амбасадора Терентјева.⁶³ Сутрадан 21. јуна, совјетски дипломата обавестио је Шуменковића да је совјетска влада сагласна са наименовањем др М. Гавриловића за пуномоћног министра Југославије у Москви.⁶⁴ Истог дана, министар Цинцар-Марковић обавестио је Шуменковића, а овај одмах Терентјева, да је краљевска влада дала агреман за Плотникова.⁶⁵

У разговору Терентјева и Шуменковића, који су водили 21. јуна, совјетски дипломата је подсетио на протоколарне формалности приликом чина успостављања дипломатских односа (размена писама и сл.) као и питање коминикеа за јавност. Он сам је, по том питању, тражио инструкције из Москве.⁶⁶

У очекивању инструкција из Москве Терентјев је по налогу Молотова питао Шуменковића каква је жеља његове владе у погледу "форме процедуре" за успостављање дипломатских односа као и у погледу "форме докумената" који ће се том приликом саопштити. Совјетски дипломата, "који не допушта себи слободу и најмање се удаљити од текста налога из Москве", како је забележио Шуменковић, том приликом је рекао да познаје као процедуру само измену нота или писама, са потписима овлашћених дипломатских представника.⁶⁷ Терентјев је изнео став да би садржина нота требало да буде топлија од садржине нота које су измењене приликом успостављања дипломатских односа са другим државама, нпр. са Мађарском. Шуменковић је у тим контактима уочио, што је пренео министру Цинцар-Марковићу, да совјетска влада у својим одговорима као и амбасадор у разговорима, употребљавају термин "установа" а не "обнова" дипломатских односа.

⁶¹ АЈ, 370-34-95, пов. бр. 987. од 9. јуна 1940., шифровано писмо министра Цинцар-Марковића, стр. пов. бр. 1850 од 9. јуна 1940. упућено амбасадору И. Шуменковићу у Анкари.

⁶² Види напомену 60

⁶³ АЈ, 370-34-95, пов. бр. 1052. од 20. јуна 1940.

⁶⁴ АЈ, 370-34-95, пов. бр. 1057. од 21. јуна 1940.

⁶⁵ АЈ, 370-34-95, пов. бр. 1066. од 22. јуна 1940.

⁶⁶ АЈ, 370-34-95, пов. бр. 1058. од 21. јуна 1940.

⁶⁷ АЈ, 370-34-95, пов. бр. 1067. од 22. јуна 1940.

На примедбу југословенског посланика да очекују предлоге из Москве о садржини нота, Терентјев му је одговорио да Москва "вероватно жели да види какву идеју има југословенска влада о тој ствари", што је југословенски амбасадор, 22. јуна у писму Цинцар-Марковићу протумачио "да Молотов жели да ми, одређујући форму процедуре докумената, одредимо и значај који желимо приписати овом акту установе (успостављања) дипломатских односа између нас и Совјетске Русије и да изложимо на који је начин до овога дошло."⁶⁸ Дан касније Шуменковић је обавештен да се Молотов сагласио са предлогом југословенске владе⁶⁹ да се коминикеи о успостављању дипломатских односа саопште 24. јуна по подне. Није било ријечи о њиховом садржају што је могло да значи да је влада у Москви сматрала да треба постићи сагласност о моменту саопштења коминикеа а не о самом тексту коминикеа, што је у каснијем разговору изнио сам Терентјев.⁷⁰

Двојица дипломата били су сагласни да се коминикеи о успостављању дипломатских односа између СССР-а и Југославије могу дати у јавност у договорено време "и ако до момента издавања не буде постигнут споразум о формалности процедуре, с тим да документи који би се накнадно потписали носе датум издавања коминикеа."⁷¹

Према усаглашеним ставовима, 24. јуна 1940. године, истовремено у Москви и у Београду, издати су коминикеи о успостављању пуних дипломатских односа између две земље.⁷²

Терентјев и Шуменковић наставили су рад на усаглашавању текстова писама. После извршених редакција текстова за измену пи-

⁶⁸ АЈ, 370-34-95, пов. бр. 1068. од 22. јуна 1940.

⁶⁹ АЈ, 370-34-95, пов. бр. 1066. од 21. јуна 1940.

⁷⁰ АЈ, 370-34-95, пов. бр. 1070. од 23. јуна 1940.

⁷¹ Исто.

⁷² Текст коминикеа југословенској јавности је гласио: "После повољно завршених привредних преговора између Савеза Совјетских Социјалистичких Република и Краљевине Југославије, као и после извршене измене инструментата ратификације закључених споразума, совјетска и југословенска влада сагласиле су се да се нормализују односи између две земље успостављањем редовних дипломатских односа и одређивањем респективних дипломатских представника у Москви и Београду."

У Москви је саопштен текст следеће садржине: "После повољног закључења привредних преговора између СССР и Југославије и измене инструментата ратификације, влада СССР и Краљевине Југославије одлучиле су да успоставе нормалне дипломатске односе и да у том циљу наменују своје дипломатске представнике." У оба комуникеа саопштена су имена будућих посланика.

сама, 30 јуна у подне у амбасади СССР-а у Анкари извршена је измена писама, потписаних од стране совјетског амбасадора Терентјева и југословенског амбасадора Шуменковића, о успостављању дипломатских односа између Краљевине Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република. Оба писма носе датум успостављања односа 24. јун 1940. Писма су размењена уз присуство свих чланова двеју амбасада - совјетске и југословенске.⁷³ У писмима је изражено убеђе-

⁷³ АЈ, 370-34-95, копије писама југословенског на српском и совјетском на руском језику, Советско-југославске отношения 1917-1941, док 268 и 269; Документы внешней политики 1940-1941, Том XXIII, книга первая, док 261. Писмо југословенског амбасадора И. Шуменковића упућено Алексеју Терентјеву, амбасадору Совјетског Савеза у Турској гласи:

"Господине Амбасадоре,

Са нарочитим задовољством част ми је извести вас да је моја Влада, после повољно завршених привредних преговора са Совјетском Владом као и после извршене измене ратификационих инструмената закљученог Привредног споразума, решила да под данашњим даном успостави редовне дипломатске односе између Краљевине Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република и да приступи међусобном наименовању Пуномоћних Министара.

Ја сам дубоко убеђен да ће ово успостављање односа, које потпуно одговара интересима обеју земаља, допринети учвршћивању и развијању осећања искреног пријатељства између оба народа као и да ће срећно послужити развоју њихових привредних односа.

Изволите примити, Господине Амбасадоре, уверење о мом најдубљем поштовању."

Писмо Терентјева Шуменковићу гласи:

"Господин Посол,

Ја ознакомио сам с большим удовлетворением с письмом от сего числа, в котором Вы извещаете меня о том, что ваше Правительство после благоприятного завершения экономических переговоров с Советским Правительством, равно как и после обмена ратификационными грамотами Экономического Соглашения решило установить с сегодняшнего числа нормальные дипломатические отношения между Королевством Югославии и Союзом Советских Социалистических Республик и обменяться Посланниками.

Ја имею честь сообщить Вам, что Советское Правительство принимает это предложение, идущее навстречу его собственным желаниям и отвечающее интересам обеих стран. Я твердо убежден, что установление этих отношений будет содействовать укреплению и развитию чувств искренней дружбы между обоими народами и что оно будет служить счастливым образом развитию их экономических отношений.

Благоволите принять, Господин Посол, уверения в моем весьма высоком к Вам уважении.

ње са обе стране да ће успостављање односа, које одговара интересима обеју земаља, допринети учвршћавању и развијању осећања искреног пријатељства између два народа као и развијању њихових привредних односа.

Совјетска влада је у своје писмо унијела идеју о "предлогу" у другом ставу, јасно назначујући да је предлог за успостављање дипломатских односа потекао од југословенске владе. Такође, у коначни текст оба писма унет је термин "успостављање" а не обнова дипломатских односа, што је и логично, јер између ове две државе, заиста, раније није било дипломатских односа.

Одмах по успостављању дипломатских односа почеле су припреме шефова мисија за одлазак у Москву, односно у Београд.

Плотников је пошао из Москве 26. јуна у Букурешту је био 29 где је очекивао контакт са југословенском амбасадом ради даљег пута за Београд.⁷⁴ Посланик Гаврилович је отпутовао из Београда 2. јула преко Софије и Цариграда, а затим бродом "Ловћен" за Одесу, одакле је продужио возом за Москву.

По доласку у Москву, југословенски посланик је 9. јула предао копије акредитивних писама заменику народног комесара иностраних дела С. А. Лозовском,⁷⁵ а 11. јула Гавриловић је известио МИП у Београду да је тога дана предао своје акредитиве Калињину, председнику Президијума Врховног Совјета.⁷⁶

Совјетски посланик је по доласку у Београд и након предаје копије акредитивних писама у МИП-у био примљен у свечану аудијенцију код кнеза Павла 12. јула 1940. Церемонија предаје акредитива обављена је у дворцу Брдо код Крања где се тих дана налазио кнез намесник.⁷⁷

Тако су после 22 године успостављени пуни дипломатски односи између СССР-а и Југославије, земље у којој је, како је забележио један британски дипломата речи српског пријатеља крајем 1939. го-

А. Терентьев.

(АЈ, 370-34)

⁷⁴ АЈ, 370-34-95, пов. бр. 1111. од 29. јуна. 1940.

⁷⁵ АЈ, Посланство Краљевине Југославије у СССР-у, поверљиви деловодни протокол за 1940. годину. Под редним бројем 2. уписано је "предаја копија акредитива Лозовском" о чему је извештен МИП истог дана.

⁷⁶ Исто. У строго поверљивом деловодном протоколу за 1940. годину под редни бр. 4 забележено је да је предао акредитиве и да је МИП извештен шифрованим телеграмом истог дана.

⁷⁷ "Политика", 13. јул, субота.

дине "намесник за Енглеску, влада за Немачку, армија за Француску, народ за Русију, а нико за Италију".⁷⁸

Деликатност положаја Југославије у нестабилној и стално промјенљивој равнотежи снага у свету па и на Балкану наметали су потребу да државни врх нормализује односе са једном великом државом као што је био СССР. Историјски гледано, у судбоносним моментима српски народ је био у вези и одржавао сарадњу са Русима, па је успостављање односа поново рађало обнову надања и очекивања. Поготово у данима када је пораз Француске ошамутио свет. У народе Југославије, вест о нормализацији односа могла је да унесе веру и самопоуздање у будућност земље и односа са моћном словенском Совјетском Русијом. Можда је забележена мисао једног српског политичара, поводом нормализације односа са СССР-ом, одражавала очекивања: "Чињеница је да смо најзад загризли у једну реку која је могла да делује спасоносно."⁷⁹ Томе треба додати и чињеницу да је јавно мњење у Југославији, као у мало којој земљи, свесрдно и скоро једногласно примило са одобравањем успостављање односа са Совјетском Русијом. Такви тонови, како изгледа, нису доминирали у односу југословенских званичника према совјетском посланику Плотникову. Осећао се изолован, кнеза Павла је видео само једном приликом предаје акредитива, а поједини министри су му долазили "стидљиво и кријући се" у хотел "Бристол" где је становао по доласку у Београд.

О личности совјетског посланика Виктора Андрејевича Плотникова, Министарство иностраних послова у Београду известио је Илија Шуменковић који је податке добио од амбасадора Терентјева. Плотников је у том тренутку био совјетски посланик у Норвешкој. Пре тога је био отправник послова совјетског посланства у Будимпешти. Једно време био је директор одељења у Народном комесаријату иностраних дела. Био је ожењен, стар око 40 година, тих и сталожен.⁸⁰

О Милану Гавриловићу, југословенском посланику у Москви, с обзиром на његов политички рад, у Москви су свакако могли знати да је завршио студије права 1906. у Београду и да је докторирао у Паризу 1911. са темом "Држава и право". Послије студија, од 1912. радио је у Министарству иностраних дела све до 1923. године када је затражио пензионисање. Службовао је у Лондону, Берлину, Атини. Био је и директор Политичког одељења МИД-а. Бавио се новинарством, у листу

⁷⁸ Ж. Аврамовски, *Бриџанци о Краљевини Југославији ...*, стр. 309.

⁷⁹ Драгољуб Јовановић, *Политичке усјомене - Узлећ у бури*, Београд 1997, стр. 53.

⁸⁰ АЈ, 370-34-95, пов. бр. 1053 од 20. јуна 1940.

"Одјек", а затим у "Политици", као политички уредник. Од 1930. посветио се раду у Земљорадничкој странци као најближи сарадник вође странке Ј. Јовановића, кога је заменио на челу странке 1939. године.

Miladin Milošević

Establishing of diplomatic relations between kingdom of Yugoslavia
and SSSR in 1940

Summary

The kingdom of Yugoslavia was one of the few European countries that have refused to acknowledge Soviet Russia for years. The Russian regime was considered as subversive and the murder of Russian royal family (who were cousins of king Aleksandar) as well as bad treatment of orthodox priests in this communists' country were the main reason for kingdom of Yugoslavia refusal to establish diplomatic relations with Soviet Russia. However, when political situation in Europe and Balkan became unstable for the kingdom of Yugoslavia, the authorities agreed to establish diplomatic relations with SSSR on 12th July 1940, after 22 years of refusal.